

ÖMER SEYFETTİN ÖYKÜLERİNDE ARTGÖNDERİM KULLANIMI***The Use of Anaphora In the Stories Written by Ömer Seyfettin****Dr. Selma ELYILDIRIM******ÖZET**

Bu çalışma, Türkçe metinlerde bir bağlaşıklık düzeneği olarak artgönderim kullanımını araştırmaktadır. Çalışmada Ömer Seyfettin öykülerinden oluşturulmuş bir bütüncedeki artgönderim bildiren öğeler çözümlenmekte ve artgönderim belirten adılar, işaret belirleyen ve belirteçleri, karşılaştırma sözcükleri, değiştirim bildiren yapılar, eksilteler ve sözcüksel artgönderim öğeleri incelenmektedir. Konuyla ilgili arkaplan bilgisi sağlamak için öncelikle artgönderim terimi tanıtılarak artgönderim konusuna odaklanan daha önceki çalışmalar sunulmakta, konuyla ilgili diğer terimler açıklanmakta ve daha sonra bütüncü çözümlenmeleri örneklerle birlikte verilmektedir.

ABSTRACT

This study investigates the use of anaphora as a cohesive device in Turkish texts. In the study the anaphoric expressions in a corpus generated from the stories written by Ömer Seyfettin are analysed and the pronouns, demonstrative adjectives and adverbs, words of comparison, substitutions, ellipsis and lexical items are examined in terms of anaphoric reference. Firstly, introducing the term anaphora, the earlier studies focusing on anaphora are presented to provide some background information, some terms related to anaphora are explained and then the analyses of the corpus with some examples are given.

1. Giriş: Artgönderim nedir?

Anlam incelemeleri uzunca bir süre tek tümce çözümlenmeleri ile uğraşmıştır. Fakat tümcenin nadiren tek başına kullanıldığı, genelde metin ya da söylem oluşturacak şekilde tümcelerin bir araya getirildiği fark edilince çözümlenmeler söylem üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda 1980'li yıllarda söylemin anlamının nasıl belirlenebileceği tartışmaları başlamıştır. Çok geçmeden tümcelerin birbirini takip eden ve birbiri içinde

* Bu makale 12-13 Mayıs 2006 tarihlerinde Maltepe Üniversite'since İstanbul'da düzenlenmiş olan 20. Ulusal Dilbilim Kurultayında bildiri olarak sunulmuştur.

** Atatürk Üni. Fen Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi.

birinin diğerine bağlandığı bir yapıda oluşturulduğu ve bu bağinsa tümceler arası artgönderimler sayesinde sağlandığı anlaşılmıştır. Örneklenecek olursa;

1) Kız ona bir öpücük verdi.

gibi bir tümcede 'ona' karşılığının belirlenmesi için bu tümceden önce veya sonra başka tümce veya tümcelerin bulunması gereklidir. Eğer,

2) Yakışıklı genç sevgilisine bir buket çiçek getirdi.

gibi bir tümce varsa, 'ona' *yakışıklı gence*, fakat;

3) Köpek sahibinin attığı topu yakalayıp getirdi.

gibi bir tümce varsa da sözcük *köpeğe* gönderimde bulunur. İlgili sözcüğün belirlenmesi bağlama bağlıdır¹.

Artgönderim Kocaman ve Osam² tarafından 'Bir sözcük ya da sözöbeğinin daha önce kullanılan bir sözcüğe gönderimde bulunması.' şeklinde tanımlanır. Daha sonra tanım bir örnekle açıklanır: 'Arabayı beğendim fakat o çok pahalıydı.' tümcesinde 'o' sözcüğü 'araba' sözcüğünün yerine kullanılmıştır. Yani 'araba' *o* sözcüğünün öncülü, ve 'o' sözcüğü ise *arabanın* artgönderimidir. Vardar³, terimi 'yinelem' olarak adlandırır ve 'sözcede daha önce kullanılmış bir biçime (öncül) daha sonra gelen bir öge (özellikle de bir adıl) aracılığıyla gönderme yapılması sonucu gerçekleşen sözdizimsel süreç' diye belirtmektedir.

Artgönderim bildirimde bulunduğu gönderim açısından iki ana türe ayrılır: Eşgönderim bildiren artgönderim ve çağrışım bildiren artgönderim. Eşgönderim bildiren artgönderimde, daha önce geçen dilbilimsel bağlamdaki tek öncüle bir veya daha fazla sayıda sözcüğün gönderim yapması söz konusudur. Örnek:

4) Parkta bir adam yürüyordu. Bir köpekse *onu* takip ediyordu.

¹ Emiel Kraemer, *Presuppositions and Anaphora*, Cambridge University Press, New York, Stanford, 1998, s. 1.

² Ahmet Kocaman ve Necdet Osam, *Uygulamalı Dilbilim-Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü*, Hitit Basım Yayın Tic. Ltd. Şti., Ankara, 2000, s. 12.

³ Berke Vardar, *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002, s. 224.

‘Onu’ sözcüğü ilk tümcedeki ‘bir adam’ sözcük grubuna gönderim yapar. *Adam* ve *onu* aynı şeye gönderim yapar ve bu açık şekilde görülür. Çağrışım bildiren artgönderim ise aşağıdaki iki özelliğe sahip gönderim ifadesi olarak tanımlanır:

- i) söylemde yeni olan ve daha önceki bağlamda açıkça belirtilmemiş objelere gönderim yapar.
- ii) söylem evreninde daha önceki bir bölümde tanıtılmış veri yoluyla gönderimsel olarak yorumlanabilir.

Bu ikinci özellik artgönderim teriminin doğrulunu gösterir⁴. Örnek:

- 5) Otobüs tam zamanında geldi. Fakat şoför durakta durmadı.

Bu örnekte ‘şoför’ sözcüğü çağrışımsal artgönderim bildirir; birinci tümcede ‘otobüs’ sözcüğünden yola çıkarak otobüsü süren bir şoförün bulunması sonucuna ulaşıldığından öge çağrışım bildiren bir artgönderim oluşturur.

Çağrışımsal artgönderimde, artgönderim ifadesinin gönderim yapılan sözcüğünün yüksek oranda tahmin edilebilirlik özelliği bulunur. Gönderim yapılan sözcük daha önce verilen bilgiye bağlı olarak kolayca belirlenebilir⁵.

2. Artgönderim Araştırmaları

Artgönderim ile ilgili yürütülmüş çok sayıda kuramsal, uygulamalı ve ruhdilbilimsel çalışma bulunmaktadır. Bunlar üç ana grupta toplanabilir: Sözdizim, söylem çözümlemesi ve metindilbilim, ve ruhdilbilim.

Sözdizim araştırmalarında çeşitli artgönderim çözümlemeleri ve özellikle Chomsky tarafından 1973 yılında ilk kez tanıtılan Bağlama (Binding) kuramının, 70’li ve 80’li yıllarda gözden geçirilip, daha geliştirildiği çalışmalar yer alır. Lasnik⁶ yazdığı makalelerde eşgönderim, iki objeli fiiller ve artgönderimi ele

⁴ Denis Apothéloz ve Marie-José Reichler-Béguelin, Interpretations and Functions of Demonstrative NPs in Indirect Anaphora, *Journal of Pragmatics*, Vol. 31/3, 1999, s. 364.

⁵ Apothéloz ve Reichler-Béguelin, 1999, s. 388.

⁶ Howard Lasnik, Remarks on Coreference, *Essays on Anaphora*, Yayına hazırlayan Howard Lasnik, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1989, ss. 90-109, ve Howard Lasnik, On Two Recent Treatments of Disjoint Reference, *Essays on Anaphora*, Yayına hazırlayan Howard Lasnik, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1989, s. 125-133.

olarak Chomsky'nin öne sürdüğü temel fikirlerin geliştirilip daha geniş bir perspektiften değerlendirilmesini önermiştir. Lasnik ayrıca Chomsky'nin Genişletilmiş Standart Kuramı ışığında artgönderimi tarihsel olarak gözden geçirmektedir.

Fiengo ve Lasnik⁷ ve Lasnik ve Fiengo⁸ ise dönüşümlü tümceler ve tamlayıcılarda objenin silinmesi konularını inceledikleri çalışmalarda Chomsky tarafından ortaya konan modeller içinde alternatifler sunmuşlardır. Bilişsel dilbilgisi bağlamında, Langacker⁹ van Hoek'un adlaştırma artgönderimini anlattığı çalışmasına dayanarak adıl-öncül ilişkisini bir türe ait olma, niceleyici alan ve 'dağınık benzerlik' içeren tümcelerde incelemiştir. Lichtenberk¹⁰ dilbilgisel olarak birden fazla stratejinin kullanılabileceği durumlarda To'aba'ita anlatılarında kullanılan artgönderim stratejilerini araştırmıştır.

Söylem çözümlemesi ile ilgili yürüttüğü çalışmada Kibrik¹¹, Rusça bir öyküyü kullanarak gönderim bildiren öğelerin belirlenmesi için geliştirdiği modeli tanıtmıştır. Klein-Andreu¹² ise sadece artgönderim değil gösterim açısından da Latin gösterme sözcüğü ILLE'den oluşturulan Roma dilindeki üçüncü tekil kişi dilbilgisi eklerinin değerlendirmesini yapmıştır. Yule¹³

⁷ Robert Fiengo ve Howard Lasnik, The Logical Structure of Reciprocal Sentences, *Essays on Anaphora*, Yayına hazırlayan Howard Lasnik, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1989, s. 37-57.

⁸ Howard Lasnik ve Robert Fiengo, Complement Object Deletion, *Essays on Anaphora*, Yayına hazırlayan Howard Lasnik, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London, 1989, s. 58-89.

⁹ Ronald W. Langacker, Conceptual Grouping and Pronominal Anaphora, *Studies in Anaphora*, Yayına hazırlayan Barbara Fox, John Benjamins Publishing Company, 1996, s. 333-378. Langacker van Hoek'in 1992'de yürüttüğü çalışmadan kendi makalesinde sayfa 333'de bahsetmektedir.

¹⁰ Frantisek Lichtenberk, Patterns of Anaphora in To'aba'ita Narrative Discourse, *Studies in Anaphora*, Yayına hazırlayan Barbara Fox, John Benjamins Publishing Company, 1996, s. 379-411.

¹¹ Andrej A. Kibrik, Anaphora in Russian Narrative Prose: A Cognitive Calculative Account, *Studies in Anaphora*, Yayına hazırlayan Barbara Fox, John Benjamins Publishing Company, 1996, s. 255-303.

¹² Flora Klein-Andreu, Anaphora, Deixis, and The Evolution of Latin *Ille*, *Studies in Anaphora*, Yayına hazırlayan Barbara Fox, John Benjamins Publishing Company, 1996, ss. 305-331.

¹³ George Yule, *Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford, 1996, s. 18-24.

artgönderim konusunu örneklerle açıklarken, van Rooy¹⁴ tutum bildiren durumlarda artgönderimsel ilişkilerin nasıl kurulduğunu araştırmıştır.

Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda Özkan¹⁵ ve Onursal¹⁶ öncelikle metin ve metindilbilim kavramlarına açıklık getirmeye çalışmışlardır. Özkan daha sonra metindilbilimsel bağdaşıklığı sağlamak için kullanılan kişi, gösterme, dönüşlülük, iyelik, belirtme, ilgi ekleri gibi bağımlı ve bağımsız artgönderim öğelerini Haldun Taner'in 'Onikiye Bir Var' adlı öyküsünden alınan örneklerle açıklamıştır. Onursal ise bağdaşıklık ve tutarlılık konularını incelerken öngönderim ve bağlantı öğeleri ile birlikte artgönderim belirten öğeleri tanıtmıştır.

Oktar ve Yağcıoğlu¹⁷ ise Türkçe'de söylemin üst-yapı örüntüleriyle artgönderim arasındaki ilişkiyi incelerler. İncelemelerinde retorik yapı çözümlemesi yöntemini kullanan araştırmacılar açıklayıcı anlatım biçimli Türkçe yazılı metinlerde aktif ya da denetleyici önermede tekil üçüncü kişinin kimliği ile ilgili daha önce yapılmış bir açıklama varsa adil kullanılarak kişiye gönderimde bulunulurken diğer durumlarda tam ad öbeğinin tercih edildiğini temel artgönderim örüntüsü olarak saptamışlardır. Türkan ve Yağcıoğlu 2006'da yürüttükleri çalışmada Türkçe bilimsel metinlerde gönderimsel bağdaşıklığı Poesio, Di Eugenio, Stevenson ve Hitzeman'ın açıklamaları ışığında, önceden bahsedilen belirli tanımlamalara farklı gönderimsel ifadeler aracılığıyla gönderimde bulunmayı anlatan *köprü gönderimi* ilişkileri açısından betimlemişlerdir¹⁸.

¹⁴ Robert van Rooy, *Anaphoric Relations Across Attitude Contexts, Reference and Anaphoric Relations*, Yayına hazırlayanlar: Klaus Von Heusinger ve Urs Egli, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London, 2001, s. 157-181.

¹⁵ Bülent Özkan, Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in 'Onikiye Bir Var' Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 2004, s. 167-182.

¹⁶ İrem Onursal, Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık, *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. Yayına hazırlayanlar: Ayşe Kıran, Ece Korkur, Suna Ağıldere, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2003, s. 121-132.

¹⁷ Lütfiye Oktar ve Semiramis Yağcıoğlu, Türkçede Söylem Yapısı ve Artgönderim, *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*, Ankara, 1997, s. 331-345.

¹⁸ Bilge Türkan ve Semiramis Yağcıoğlu, Türkçe Bilimsel Metinlerde Gönderimsel Bağdaşıklık ve Köprü Gönderimi: Merkezleme Kuramı Çerçevesinde bir Yaklaşım, *Dilbilim Araştırmaları*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 59-72.

Külebi¹⁹ metinlerde artgönderim bildirmede kullanılan eksilti tümcelerini ele aldığı çalışmasında dört farklı düzeyde; tümce, metin, kullanımbilim düzeyleri ve üslup özelliğine bağlı eksilti, konuya yaklaşım farklı edebi metinlerden alıntı tümcelerle Türkçe'de eksilti kullanımını örneklemiştir.

Son yıllarda yürütülen kuramsal çalışmalarda Miéville²⁰ çağrışımsal artgönderimin özelliklerinin belirlenmesi, Charolles²¹ artgönderim ya da artgönderimin yorumu ve Kleiber²² Fransızca'dan alınan örneklerle çağrışımsal artgönderim kullanımında parça-bütün ilişkisinin araştırılması konularını incelemiştir. Ayrıca, Apothélos ve Reichler-Béguelin²³ gösterici dolaysız artgönderimde isim öbeklerinin işlevleri ve yorumu üzerinde durmuştur.

Nicol ve Swinney²⁴ dili kavrama esnasında artgönderim öğelerinin ele alınışını açıklarken özellikle dönüşlü yapılar ve adıları araştırırlar. Ruhdibilimle ilintili olarak artgönderim içeren tümcelerin okuma zamanlarını, belli bir sözcüğün sunulan bir tümce parçasında geçip geçmediğini ölçen ve tümceye dayalı anlam belirleme çalışmalarını inceleyerek, tümcelerde geçen sözcükler arasında artgönderimin öncülü olabilecek başka sözcüklerin nasıl elendiğini açıklarlar.

Garnham²⁵ artgönderim sorununu bilgisayar destekli dil çözümlenmeleri ve yapay zeka konularıyla birlikte değerlendirir. Karşılaşılan kimi zorlukları, metinde artgönderimin öncülü olmaya aday birden fazla sözcük bulunması ya da öncülün hemen önceki tümceden ziyade birkaç tümce önce geçmesi gibi, irdeler.

¹⁹ Oya Külebi, Türkçe'de Eksilti Tümceleri, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1-2, 1990, s. 117-137.

²⁰ Denis Miéville, Associative Anaphora: An Attempt at Formalization, *Journal of Pragmatics*, 31/3, 1999, s. 327-337.

²¹ Michel Charolles, Associative Anaphora and its Interpretation, *Journal of Pragmatics*, 31/3, 1999, s. 311-326.

²² Georges Kleiber, Associative Anaphora and Part-whole Relationship: The Condition of Alienation and the Principle of Ontological congruence, *Journal of Pragmatics*, 31/3, 1999, s. 339-362.

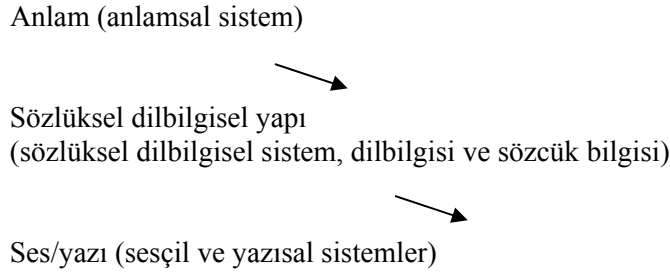
²³ Apothélos ve Reichler-Béguelin, 1999, s. 363-397.

²⁴ Janet L. Nicol ve David A. Swinney, The Psycholinguistics of Anaphora, *Anaphora*, Yayına hazırlayan Andrew Barss, University of Arizona, 2002, s. 72-104.

²⁵ Alan Garnham, *Psycholinguistics: Central Topics*, Methuen, London, 1985, s. 147-152.

3. Artgönderim ve Bağlılık

Artgönderim kavramı bağlantılılıkla²⁶ birlikte değerlendirilmelidir. Zira bu terim anlamla ilgili olup, öğeler arasındaki anlamsal bütünlüğü sağlar. Bağlılık birçok anlamsal ilişkinin çözümlenmesinde olduğu gibi dilin katmansal yapılanması dikkate alınarak açıklanır. Dil temelde üç kodlama katmanından oluşan çoklu bir kodlama sistemidir ve Halliday ve Hasan²⁷, a göre bu kodlama sistemi aşağıdaki gibi anlam (meaning); yapılar (forms) ve sesçil ve yazısal katman olarak sıralanır:

Bağlılık ise kısmen dilbilgisi, kısmense sözcük yoluyla aktarılır ve bu nedenle dilbilgisel bağlantılılık ve sözcüksel bağlantılılık diye ikiye ayrılır²⁸.

Dilin sisteminin bir parçası olan bağlantılılığın potansiyeli dilin bizzat kendi içinde yapılanan *gönderim* (reference), *eksilti* (ellipsis) gibi sistemli kaynaklarda yatar. Metinde bağlantılılığın bulunması sadece bu kaynaklardan bazılarının seçimine değil, ayrıca bazı öğelerce kurulan önvarsayımı (presupposition) çözümleneyen bazı diğer öğelerin varlığına bağlıdır²⁹. Bir örnekle açıklırsanız; ‘Çocuk’ sözcüğünün seçiminde sözcüğün sadece kendisinin varlığı bir bağlantılılık oluşturmaz, aynı sözcük ya da onunla ilişkili ‘oğlan’ gibi bir sözcük daha önce metinde geçmişse bağlantılılık ilişkisi oluşturulur. Aynı şekilde metinde kullanılan bir belirleyicinin, yani *onun*, *bizim*, *onların* gibi bir sözcüğün açık bir gönderim ögesi olmadıkça bir bağlantılılık sağlama gücü olmaz.

²⁶ Bu çalışmada kullanılan kuramsal çerçeve Halliday ve Hasan’ın *Cohesion in English* (1976) adlı kitabından alınmıştır. Bahsedilen kaynakta verilen ‘cohesion’ sözcüğü ise Türkçe’ye Kocaman ve Osam (2000:135) tarafından bağlantılılık olarak aktarılmıştır.

²⁷ Michael A. K. Halliday ve Ruqaiya Hasan, *Cohesion in English*. Longman Group Limited, London, 1976, s. 5.

²⁸ Halliday ve Hasan, 1976, s. 5-6.

²⁹ Halliday ve Hasan, 1976, s. 5.

Artgönderim bildirmenin farklı yolları bulunur. Bu yollar ve art gönderimin önemli özellikleri aşağıda sunulmaktadır.

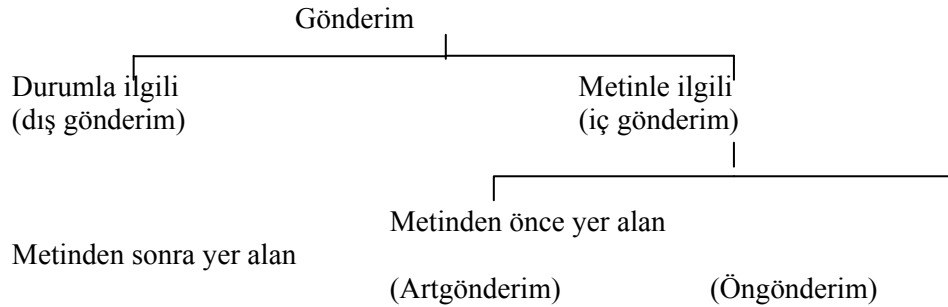
3a. Gönderim

Gönderim bağlaşıklık sağlayıcı öğelerin başında gelmektedir. Her dilde gönderim bildiren öğeler, bir başka deyişle yorumlanabilmeleri için kişilere, işaret belirteçlerine ve karşılaştırmalara gönderimde bulunan öğeler vardır. Örneğin;

6) İki kocaman köpek etrafa baktılar. *Onlar* daha sonra yola doğru koşmaya başladılar.

tümcelerinde, ikinci tümcedeki 'onlar' ilk tümcedeki iki kocaman köpeğe gönderim yapmaktadır.

Gönderimin ayrıca, Halliday ve Hasan³⁰ tarafından belirlenen bazı türleri bulunmaktadır. Bunlar:

Kısaca açıklamak gerekirse, 'Bu sizin zararınıza olabilir' tümcesinin çözümlemesinde 'bu' sözcüğünün artgönderimsel olarak mı yoksa dışgönderimsel olarak mı kullanıldığı belli değildir. Bir önceki konuşmacı, 'Çok kahve içiyorum.' şeklinde bir tümce üretmiş ise, konuşmacı bu sözcüğü bir artgönderim ögesi olarak kullanır ama duruma bağlı olarak iki kişinin bulunduğu bir laboratuvar ortamında deney tüplerine konulan kimyasalların çıkardığı gazı soluyan bir kişiye yapılmış durumsal bir uyarı da olabilir. Bu örnekten de anlaşılacağı gibi, gönderim dış gönderimde (exophoric - situational) iç

³⁰ Halliday ve Hasan, 1976, s. 33.

gönderimde (endophoric- textual) olsa, her gönderimde temel olan, öncelikle gönderimde bulunulan ögenin anlaşılır olmasını sağlayan bir önvarsayımın bulunmasıdır.

Gönderim bildiren öğeler gönderimde buldukları sözcüklerin kişi, işaret sıfat ve belirteçleri ve karşılaştırma bildiren sözcükler oluşuna göre değişir³¹. Kişi gönderimleri anlam, dilbilgisel işlev, sınıf ve kişi olarak değişir. Bunlar anlam açısından var olan ve iyelik bildiren öğeler olmak üzere ikiye ayrılır. Dilbilgisel işlev olarak da ana sözcük ve değiştirici kullanımları göz önünde bulundurulur. Sınıf açısından gönderimler ad, adıl veya belirleyen oluşuna göre, kişinin konuşmacı veya konuşulan olması, tekil, çoğul, obje ya da genelleştirilmiş kişiyi belirtiyor olmasına bağlı olarak değişirler. Bu arada, Halliday ve Hasan³² kişi bildiren öğelerin konuşma rollerine yani konuşana ve dinleyene gönderimde bulunuyorsa dışsal olduğunu ve bu yüzden *ben*, *sen* ve *biz* (sen ve ben anlamında) adlarının artgönderim bildiren öğe olamayacaklarını, sadece karşılıklı konuşmalarda artgönderim bildiren sözcükler olarak değerlendirilebileceğine dikkat çekerler.

1. Çizelge Kişi gönderimleri

Anlam ulamı	Varolan	İyelik	
Dilbilgisel İşlev	Ana sözcük	Değiştiri ci	
Sınıf	Ad (adıl)	Belirleyen	
Kişi: Konuşmacı (sadece) Konuşulan/lar Birbaşkasıyla/larıyla birlikte veya olmaksızın Konuşmacı ve diğer kişi/ler Diğer kişi, erkek/bayan/objeler Diğer kişiler, objeler Objeler; betik bölümü Genelleştirilmiş kişi	Ben bana Sen Biz bize O ona Onlar onlara O Birisi	Benimki Seninki Bizimki Onunki Onlarınki Onunki	Benim Senin Bizim Onun Onların Onun Birinin

³¹ Halliday ve Hasan, 1976, s. 38-39.

³² Halliday ve Hasan, 1976, s. 50.

İkinci çizelgedeki gönderimler işaret sözcüklerini içerir ve tıpkı kişi gönderimlerinde olduğu gibi bu gönderimler anlam, dilbilgisel işlev ve sınıf açısından farklılaşırlar. Kişi yerine ise yakınlık – uzaklık ölçüt olarak kullanılır.

2. Çizelge İşaret gönderimleri

Anlam ulamı	Seçici	Seçici olmayan	
Dilbilgisel İşlev	Değiştirici/Ana sözcük	Eklenti	Değiştirici
Sınıf	Belirleyen	Belirteç	Belirleyici
Yakınlık	Bu bunlar Şu şunlar, O onlar	Burada (şimdi) Orada o zaman, sonra	-i/-ı/-u/-ü
Yakın			
Uzak			
Tarafsız			

Karşılaştırma gönderimlerinin bulunduğu üçüncü çizelge, anlam ulamının bulunmadığı, dilbilgisel işlev ve sınıfın yine belirleyici rol oynadığı gönderimleri içerir. Bunlara ek olarak, genel veya özel karşılaştırma yapıyor olmasına bağlı olarak kullanılacak gönderim sözcüklerinden bazıları örnek olarak sunulur.

3. Çizelge Karşılaştırma gönderimleri

Dilbilgisel İşlev	Değiştirici Gösterici/Belgeç	Altdeğiştirici/ Eklenti
Sınıf	Sıfat	Belirteç
Genel karşılaştırma Özdeşlik Genel benzerlik Fark (özdeş veya benzer olmayan)	Aynı, özdeş, eşit Benzer, ek olarak Diğer, farklı, başka	Benzer şekilde Aynı şekilde, böyle, bunun gibi Farklı şekilde, aksi takdirde
Özel karşılaştırma	Daha iyi, daha çok vs. Kıyaslama sıfatları ve niceleyiciler	O kadar, öyle Daha çok, daha az, eşit derecede

3b. Değişirir (Substitution)

Değişirir sözcükler veya söz öbekleri gibi dilbilimsel öğeler arasındaki bir ilişkidir, oysa gönderim anlamlar arası ilişkiyi belirtir³³. Artgönderim ve dışsal gönderim, her ikisi de bağlamdan anlamın çıkarılabildiği kavramı vurgular, değişirir ise metindeki bir ilişkidir. Belirli bir sözcüğü tekrar etmektense yerine kullanılan sözcüğü belirtir. Örnek olarak:

7) Arabamı sattım. Yeni *birini* almalıyım.

Örnekte ‘biri’ sözcüğü araba sözcüğünün yerini alarak, değişirir olarak tümceye yerleştirilmiştir. Değişirir sözcüğü yerini aldığı sözcükle aynı yapısal işleve sahiptir³⁴. Metinle ilgili bağlaşıklık açısından, değişirir potansiyel olarak artgönderim ögesi olma anlamında gönderime benzemektedir ve metnin bölümleri arasında bağ kurulmasına yardımcı olur. Fakat değişirir gönderimden farklı olarak içsel gönderime dayanarak artgönderim belirtmek için kullanılır.

3c. Eksilti

Artgönderim bildiren bir başka bağlaşıklık ögesi eksiltidir. Değişiririn özel bir şekli olarak görüldüğünden sıfır değişirir ya da boş artgönderim olarak adlandırılır. Bir tümcede eksilti olabilmesi için tümcede bulunması gereken bir sözcük veya sözcük grubu tümceye dahil edilmez. Eksiltinin olduğu yerde bir önvarsayım vardır ve eksik bölümün anlaşılmasını ya da yorumlanmasını sağlayacak öge yapıda bulunmaktadır. Örnek:

8) Ne yapıyordun?
_ Pasta.

Örnekte ‘pasta yapıyordum’ yerine pasta eksiltili olarak kullanılmıştır. Özellikle soru tümcelerinde sıklıkla uygulanır ve soruda geçen sözcük atılarak ilgili yanıt ya da evet/hayır soru tümcelerinde sadece kısa yanıtın verilmesi yolu tercih edilir.

³³ Halliday ve Hasan, 1976, s. 89.

³⁴ Halliday ve Hasan, 1976, s. 89.

3d. Sözcüksel Bağlaşıklık

Metinde sözcüksel bağlaşıklık sağlamak amacıyla aynı sözcüğün tekrar edilmesi, eşanlamlısının yerleştirilmesi, bir üstanlamlısının veya genel anlamdaki sözcüğün kullanılması yoluna gidilir. Bunlar aşağıdaki tümcelerde örnek olarak sunulur:

- 9) Caddeyi geçmeye çalışan yaşlı bir teyze var.
Teyze dikkat etmezse arabalar çarpacak.
Kadın dikkat etmezse arabalar çarpacak.
Zavallı dikkat etmezse arabalar çarpacak.

Genel adlar bağlaşıklık sağlamak amacıyla tümceye dahil edildiğinde, bir üstanlamlı ögenin bir çeşidini belirtir şekilde eşanlamlı kullanımı dikkat çeker ve bu kullanım artgönderimseldir. Örneğin;

- 10) Büyük babamı ziyaret ettim. Zavallı adam bugünlerde çok hasta.

tümcesinde 'zavallı adam', 'büyük baba' sözcüğüne gönderimde bulunur. 'Adam' sözcüğü önünde bulunan sıfatla birlikte 'baba' sözcüğüyle bağlantılı olan genel ad olarak artgönderim bildirecek şekilde kullanılır.

4. Artgönderimin Diğer Özellikleri

Bağlaşıklığın çözümlenmesinde bir bağ ilişkisi söz konusudur ve herhangi bir tümce birden fazla bağa sahip olabilir. Aşağıda sunulan kısa örnekte³⁵ görüldüğü gibi ilk bakışta tek bir bağ varmış gibi gelse de, aslında iki bağ sözcüksel bağlaşıklık 'başarmak' ve 'denemek', gönderim ögesi 'o' belirteçinin dışındaki 'plan' sözcüğünü önvarsaymaktadır:

- 11) ... bu kez aksi yönde yürüme planını deneyebileceğini düşündü. O tamamıyla başarılı oldu.

Göz önünde bulundurulması gereken bir başka nokta ise, önvarsayılan ögenin hemen bir önceki tümcede değil, ama çok daha önce geçmiş tümcede yer alabileceğidir. Ayrıca, önvarsayılan ögenin kendisi bağlaşıklık olabilir, önvarsayılan başka bir ögenin daha uzakta olduğu bir bağlamda yer alıp, asıl hedef ögeye gelinceye kadar bütün bir önvarsayma zincirinin geçildiği bir yapıda

³⁵Halliday ve Hasan, 1976, s. 330.

olabilir. Aşağıda sunulan *Alice Harikalar Diyarı*'nda adlı kitapta geçen ve Halliday ve Hasan³⁶'dan alınan bölüm bunu çok güzel örnelemektedir:

12) Alice başladığında bir koyuna benzediği gibi son sözcük uzun bir melemeye sona erdi (1). O (bayan) aniden kendini yüne sarmış gibi görünen Kraliçeye baktı (2). Alice gözlerini ovuşturdu ve bir kez daha baktı (3). O (bayan) ne olduğunu anlayamadı (4). Bir dükkanda mıydı (bayan)? (5). Bu gerçek miydi – gerçekten bankonun diğer tarafında oturan bir koyun muydu? (6). Onunla ilgili daha fazla bir şey yapamaz gibi yine gözlerini ovuşturdu (7).

Bu alıntıda ikinci tümcedeki 'o' sözcüğü birinci tümcedeki Alice'e gönderim yapar. Tümceyi hemen önünde gelen tümceyle önvarsaymak en basit önvarsayım şeklidir ve buna *dolaysız bağ* denir. Dördüncü tümcedeki 'o' da üçüncü tümcedeki Alice'e gönderim yapar. Fakat beşteki 'o' bir başka 'o'ya kendi önvarsayımı olarak yönelir ve bunu kestirmek için üçüncü tümcedeki Alice sözcüğünün geçtiği yeri iyi takip etmek gereklidir. Bu ise *uzlaştırıcı bağ* olarak adlandırılır. Uzlaştırıcı ögenin her zaman aynı olması gerekmez. Bu durumda uzlaştırıcı ögenin beşteki 'o' ile üçteki 'Alice' arasında olmasına rağmen bir başka 'o' veya bir başka bağlaşıklık ögesi olabilir. Yedinci tümceye gelince, ovuşturdu sözcüğündeki 'o' anlamı kendi başına yorumlanamaz ama üçüncü tümcedeki 'Alice gözlerini ovuşturdu.' ile birlikte bağlaşıklık kazanır. Üçüncü ve yedinci tümceler arasında başka tümceler bulunduğundan buna *uzak bağ* denir. İki öge arasındaki uzaklık bu örnektekinden fazla olabilir, özellikle konuşma dilinde bir bağ araya giren birçok tümceden sonraya uzayabilir.

5. Veri Tabanı ve Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada artgönderim yapılarının Türkçe'de nasıl kullanıldığı araştırılmıştır. Daha önce Türkçe üzerine yapılan çalışmalarda metin çözümlenmeleri ya bir kuram çerçevesinde ele alınmış ya da metinlerden örneklerle bağlaşıklık sağlamak için artgönderim bildiren ögelerin kullanımı tanıtılmıştır. Artgönderim ögelerinin bir bütün metin içinde nitel ve nicel dağılımına odaklanan çalışma olmadığı gözlenmiştir. Bu gözlemden yola çıkarak, Türkçe metinlerde bağlaşıklık sağlamak için metinde daha önce geçen bir sözcük ya da sözöbeğine daha sonra ne tür ögeler aracılığıyla gönderme yapıldığını, kullanılan ögeler bakımından bir çeşitliliğin söz konusu olup olmadığını ve ögelerin türler açısından sayısal dağılımı belirlemek amacıyla bu çalışma yürütülmüştür.

³⁶ Halliday ve Hasan, 1976, s. 330.

Çalışmada Türkçe metinleri örneklemek amacıyla ünlü öykü yazarı Ömer Seyfettin'in altı kısa öyküsü³⁷ seçilerek yaklaşık 12.500 sözcüklük bir bütünce oluşturulmuştur. Ömer Seyfettin öykülerinin seçilmesinde yazarın eserlerini halkın konuştuğu, anlaşılır, yalın bir dilde yazması ve yazdığı öykülerde folklorlardan yararlanması etkili olmuştur. Öyküler seçilirken sözcük sayısına bakılarak hemen hemen aynı uzunlukta olanlar bütüncüye dahil edilmiştir. Sözcük sayısı yaklaşık olarak 1900 ile 2300 arasında değişen öykülerin adları ve sözcük sayıları şöyledir:

Öyküler	Kelime sayısı
1. Hürriyet Bayrakları	2098
2. Külâh	1930
3. Üç Nasihat	2143
4. Düşünme Zamanı	2286
5. Mermer Tezgah	1985
6. Diyet	2100
Toplam	12542

En başta yukarıdaki sıraya göre öykünün ana kodu olacak şekilde öykünün sıra numarası yerleştirilerek bütüncüde kullanılan her öyküdeki tümceye bir sayı verilip tümceler tek tek sıralanmıştır. Aşağıda bu kodlamayı gösteren bir örnek sunulmuştur:

- 3.1 Durmuş'un bir anasından başka kimsesi yoktu.
 - 3.2 Fakirdi.
 - 3.3 Ama gençti.
 - 3.4 Kuvvetli idi.
 - 3.5 Öküzünün biri ölünce tarlasını süremedi.
 - 3.6 Para kazanmak, tekrar çiftini düzebilmek için gurbete gitmeğe karar verdi.
- ('Üç Nasihat', 1978:114)

Bütünce oluşturulduktan sonra bütüncüde geçen artgönderim öğelerinin çözümlemesi yapılmıştır. Bu çözümlemeler artgönderim bildirirken kullanılan sonekler ve artgönderim bildiren ama araya başka tümceler girdikten sonra daha önce bahsedilen bir sözcüğe gönderme yapmak üzere yerleştirilen öğeleri bulmak

³⁷ Bütüncüye oluşturan öykülerin hepsi Ömer Seyfettin'in kısa öykülerinin toplandığı *Bomba* (1978) adlı kitaptan alınmıştır.

için elle, bağlaşıklık sağlamak için artgönderim bildiren öge olarak kullanılan belirli sözcükler için, örneğin; *bu, şu, bunlar, şunlar, hayır, öyle, böyle, değil* gibi, bilgisayar yardımıyla yürütülmüştür.

6. Bulgular ve Tartışma

Bütüncedeki öykülerin tek tek artgönderim türleri ve yapıları açısından incelenmesinden sonra, her bir öykü için sonuçlar belirlenmiştir. Bu sonuçlardan yararlanılarak genel toplam ve artgönderim bildiren sözcüklerin kişi bildiren gönderimler, işaretleyici veya gösterici gönderimler, karşılaştırma gönderimleri, eksilti, sözcüksel bağlaşıklık sağlayan gönderimler ve değiştirim şeklinde sayısal dağılımı bulunmuştur. Elde edilen sonuçlar çizelgeler halinde aşağıda sunulmaktadır. Bütüncede bulunan öykülerden alınan tümcelerle örneklenmiştir:

Artgönderim bildiren ögelerin genel toplamı 4. Çizelgede sunulan sonuçlara göre 3803'dür. Bu ise yüzdelik değer olarak yaklaşık yüzde 30'a karşılık gelmektedir. Bu sonuç oldukça fazla oranda artgönderim bildiren ögeye öykülerde yer verildiğini göstermektedir. Sonuca en fazla katkıda bulunan ögeler sırasıyla kişi bildiren boş artgönderimler, göstericiler ya da işaret bildiren artgönderimler, sözcüksel artgönderimler, eşgönderimsel adılar, eksilti, karşılaştırma artgönderimleri, çağrışım bildiren artgönderim sözcükleri ve değiştirimdir.

4. Çizelge Artgönderim kullanımlarının genel sonuçları

	Sayı	Yüzde
Kişi bildiren eşgönderimsel boş artgönderimler	2251	17.9
İşaret bildiren artgönderimler	557	4.4
Sözcüksel artgönderimler	439	3.5
Eşgönderimsel adılar	223	1.77
Eksilti	212	1.69
Karşılaştırma artgönderimleri	70	0.5
Çağrışım bildiren artgönderimler	43	0.34
Değiştirim	8	0.06
Toplam	3803	30.16

Beşinci çizelgede kişi bildiren boş artgönderimlerin altıncı çizelgede ise iyelik bildiren boş artgönderimlerin dağılımı bulunmaktadır. Boş artgönderim kullanımı aşağıda bütünceden alınan örneklerden de anlaşılacağı gibi, Türkçe gizli özne kullanımına olanak veren bir dil olduğu için adılın veya ad öbeğinin düşürülerek tümce sonunda eklerle bu öğelerin anlatılması şeklindedir. Sonuçlar hem eşgönderimsel kişi adıl ve ad öbeklerinde, hem de eşgönderimsel iyelik bildiren kişi adıl ve ad öbeklerinde boş artgönderim kullanımının tekil kişi anlatımında çoğul kişi anlatımından daha fazla olduğunu, özellikle de 3. tekil kişi için diğer bütün kişi bildiren öğelerden daha çok olduğunu göstermiştir. Bu öykü dilinde üçüncü tekil kişinin daha çok tercih edilmesinin doğal bir sonucudur.

5. Çizelge Kişi bildiren boş artgönderimlerin dağılımı

	1. tekil kişi	2. tekil kişi	3. tekil kişi	1. çoğul kişi	2. çoğul kişi	3. çoğul kişi	Toplam
Hürriyet Bayrakları	4	21	55	4	16	21	121
Külah	25	11	169	7	-	17	229
Üç Nasihat	44	40	216	3	3	36	342
Düşünme Zamanı	42	61	178	8	1	5	295
Mermer Tezgah	17	24	193	-	-	3	237
Diyet	8	25	243	4	5	10	295
Toplam	140	182	1054	26	25	92	1519

Üçüncü tekil kişi bildiren boş artgönderimleri, ikinci ve birinci tekil kişi boş artgönderimleri takip etmektedir. Çoğul kişi bildiren boş artgönderim kullanımlarında da yine üçüncü kişi diğer iki çoğul kişi anlatımının önünde yer almaktadır.

En çok 'Üç Nasihat' adlı öyküde bu kullanıma yer verilirken, en az *Hürriyet Bayrakları* adlı öyküde karşılaşılmaktadır. Bunun nedeni ise 'Hürriyet Bayrakları'nda öykünün birinci tekil kişi anlatımıyla sunulmasından dolayı 1. tekil ve çoğul kişi ve 2. tekil kişi boş artgönderim kullanımlarının ve aynı şekilde adılların karşılıklı konuşmalarda geçmesi dışında çözümleme sonuçlarına dahil edilmemesidir.

Kişi bildiren ad öbeği ve adılların tümcelerden atılarak son eklerle kişilere boş artgönderim kullanımıyla yapılan göndermeler aşağıda ‘Hürriyet Bayrakları’ (1978:87) adlı öyküden bir alıntı ile gösterilmiştir:

- 1.181 Mülâzım taşıtı.
 1.182 Ø (Boş artgönderim) Taşmadı, ø (boş artgönderim) âdeta fişkırđı:
 1.183 Ø (Boş artgönderim) Körsünüz azizim, ø (boş artgönderim) bakar körsünüz.
 1.184 Ø (Boş artgönderim) Nafile zahmet edip bakmayınız.
 1.185 Hakikatleri görmek istidadı sizde yok.
 1.186 Ø (Boş artgönderim) Hâlâ şüphe mi ediyorsunuz?

İyelik bildiren boş artgönderim ya da sıfır değiştirim öğelerinin dağılımında da kişi bildiren boş artgönderim öğelerindekine benzer bir sonuç elde edilmiştir. Üçüncü tekil kişi iyelik bildiren boş artgönderimler başı çekerken sırasıyla 1. tekil kişi ve 2. tekil kişi iyelik bildiren boş artgönderimler ondan sonra gelmiştir. İyelik bildiren boş artgönderim kullanımında tıpkı kişi bildiren adil ve ad öbekleri kullanımında olduğu gibi, üçüncü çoğul kişi bildiren boş artgönderimler 1. ve 2. çoğul kişiye göre daha fazladır. Aşağıdaki örnek iyelik bildiren boşartgönderim kullanımını göstermektedir:

- 3.72 İhtiyar:
 3.73 Dur ø (boş artgönderim) oğlum, dedi. Şöyle duvarlara bak...
 3.74 Görüyorsun ya...
 3.75 Hep kitap dolu...
 3.76 Burada beş bin kitap var.
 3.77 Ben bunların hepsini okudum.
 3.78 Ø (Boş artgönderim) Ömrüm ilim ile geçti.
 3.79 Ø (Boş artgönderim) Saçım ø (boş artgönderim) sakalım kitap üzerinde ağardı.
 (‘Üç Nasihat’, 1978:116)

6. Çizelge İyelik bildiren boş artgönderimlerin dağılımı

	1. tekil kişi	2. tekil kişi	3. tekil kişi	1. çoğul kişi	2. çoğul kişi	3. çoğul kişi	Toplam
Hürriyet Bayrakları	2	-	26	2	1	11	42

Külâh	4	1	97	-	-	4	106
Üç Nasihat	41	13	124	1	1	2	182
Düşünme Zamanı	8	6	141	-	-	5	160
Mermer Tezgah	8	3	103	-	-	-	114
Diyet	3	4	120	-	-	1	128
Toplam	66	27	611	3	2	23	732

Kişi ve iyelik bildiren boş artgönderimlerin çözümlemesinden sonra kişi bildiren eşgönderimsel artgönderimler yani doğrudan adılın kullanıldığı artgönderimler ele alınmıştır. Bu sözcüklerin kişi ve tümcede özne, obje ya da iyelik bildiren adıl oluşuna göre dağılımları 7. Çizelgededir.

7. Çizelge Kişi bildiren eşgönderimsel artgönderimlerin dağılımı

	1. tekil kişi			2. tekil kişi			3. tekil kişi			1. çoğul kişi			2. çoğul kişi			3. çoğul kişi			T
	Ö	O	İ	Ö	O	İ	Ö	O	İ	Ö	O	İ	Ö	O	İ	Ö	O	İ	
HB	3	1	-	2	4	1	4	1	1	-	3	-	-	-	-	2	1	-	23
K	9	4	-	5	7	-	3	4	1	1	1	-	1	-	-	-	1	-	37
ÜN	7	8	3	1	7	-	6	1	2	-	-	-	-	-	-	-	2	-	47
DZ	5	8	3	3	2	-	2	5	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	30
MT	1	1	2	5	3	1	3	5	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33
D	1	2	3	4	-	-	6	2	2	2	-	-	1	-	-	1	-	-	52
T	4	2	1	2	2	2	2	4	1	3	4	-	2	-	-	3	5	-	22
	4	4	1	0	3		4	7	0										2

* HB: Hürriyet Bayrakları K: Külâh ÜN: Üç Nasihat DZ: Düşünme Zamanı
MT: Mermer Tezgah D: Diyet T: Toplam Ö: Özne konumunda
O: Objeye konumunda İ: İyelik adılı

Doğrudan adılın yer aldığı tümce sayısı oldukça azdır. Sonuçlar adılların öykülerde en çok boş artgönderimlerde olduğu gibi üçüncü tekil kişiyi belirtirken ve özellikle de obje konumunda çok kullanıldığını göstermiştir. Adıllar 1. tekil kişiyi belirtmek üzere en çok özne konumunda ve, yukarıda belirtildiği gibi 1. ve 2. tekil kişi adılları sadece karşılıklı konuşmada geçtiğinde sayıldığından, karşılıklı konuşmalarda belirlenmiştir. İyelik adıllarına gelince, 1. ve 3. tekil

kişiler için iyelik adının geçtiği fakat çoğul kişilerde hiç iyelik adına yer verilmediği gözlenmiştir.

Aşağıda bütünceden alınmış tümcelerle kişi bildiren eşgönderimsel artgönderim kullanımları örneklenmektedir. Örnekte hem özne ve obje, hem de iyelik kullanımıyla ilgili adılar sunulmaktadır:

- 4.138 Badik Ahmet dönmedi.
 4.139 Tekrar baktı.
 4.140 Yabancı kir-çürük dişlerini göstererek gülümsüyordu.
 4.141 Sordu:
 4.142 *Benim* adımlı ne biliyorsun?
 4.143 *Sen beni* tanımadın mı?
 4.144 Yook!...
 4.145 Bak, *ben seni* tanıdım.
 ('Düşünme Zamanı', 1978:132)

Bir başka artgönderim bildirme yöntemi olan işaretleyicilerin, bir diğer deyişle göstericilerin dağılımında ise 8. Çizelgede sunulan sonuçlardan anlaşılacağı üzere yakınlık bildiren *bu* veya bu ile birlikte bir isim kullanımının uzaklık bildiren *şu*, *o* ve bu sözcüklerle birlikte geçen isimlerle oluşturulan yapılara oranla daha yaygın olduğu gözlenmiştir. Aynı durum, yakınlık uzaklık bildiren belirteçlerin kullanımında da göze çarpmaktadır. *Burada*, *buraya*, *burası* ya da zaman bildiren *şimdi* gibi sözcükler *orada*, *oraya* ve *o vakit* sözcüklerinden daha çok öykülerde yer almaktadır.

- 6.176 Dizdarbaşı hiddetlenerek sordu:
 6.177 Çaldığın paraları nereye sakladın?
 6.178 Ben para çalmadım.
 6.179 İnkâr etme, işte kuzunun derisi dükkânından çıktı.
 6.180 *Bu* deriyi ben *buraya* koymadım.
 6.181 Ya kim koydu?
 ('Diyet', 1978:159)

Halliday ve Hasan tarafından *tarafsız öge* olarak adlandırılan 'the'³⁸, dilimizde belirtili obje olarak aktarılan ve -i, -ı, -u, -ü eklerine karşılık gelen

³⁸ Türkçe'de İngilizce belirtili tanımlık olarak kullanılan 'the' sözcüğünün bütün kullanımlarını (bk. A. J. Thomson ve A. V. Martinet, *Kullanışlı İngilizce Dilbilgisi Rehberi*, Çev. Baydar Soytekin. İnkılap Kitabevi, İstanbul, s. 5-11) karşılayan bir sözcük bulunmamaktadır. Bununla birlikte

öğelerin kullanımında ise öyküden öyküye farklılık görülmüştür. Örneğin, 'Üç Nasihat' ve 'Hürriyet Bayrakları' öykülerinde diğer öykülere kıyasla daha çok tarafsız artgönderim ögesi belirlenmiştir.

4.96 «Tembel herif, dedi. Kim bilir ne kadar keser bozdu. Hiç mermer üzerinde çalışılır mı?»

4.97 Birden öğüt damarlarının kabardığını duydu.

4.98 Her şeyin bir usulü, bir kaidesi var idi.

4.99 Usulleri, kaideleri bozanların zarar görecekları muhakkaktı.

4.100 Duramadı.

4.101 Farkında olmadan dükkânın açık kapısından girdi.

(‘Mermer Tezgah’, 1978:145)

8. Çizelge İşaret bildiren artgönderimlerin dağılımı

Anlam ulamı		Seçici		Seçici olmayan		
Dilbilgisel İşlev		Ana sözcük		Eklenti		Değiştirici
Sınıf		Belirleyici		Belirteç		Belirleyici
		Y	U	Y	U	T
Hürriyet Bayrakları	2098	38	3	4	4	39
Külâh	1930	20	-	9	2	35
Üç Nasihat	2143	28	6	7	4	41
Düşünme	2286	26	1	9	-	19
Zamanı	1985	36	2	12	4	33
Mermer Tezgah	2100	26	1	10	5	31
Diyet	12542	174	13	51	19	198
Toplam						

*Y: Yakınlık

U: Uzaklık

T: Tanımlık

Bir diğer artgönderim bildirme yöntemi eksiltide en çok daha önceki bölümde verilen ad öbeklerinin veya adların daha sonraki bölümde tümceden çıkartıldığı belirlenmiştir. Adları fiil ve tümce bölümlerinin eksiltilmesi izlemektedir. Sıfat ve adılar ise oldukça az oranda tümcelerde artgönderim bildirecek şekilde tümce dışı bırakılmıştır.

sadece belirtili obje konumundaki kullanımı için eşdeğer sayılabilecek ismin -i hali ekleri çalışmada incelenerek değerlendirilmeye alınmıştır.

9. Çizelge Eksilti artgönderimlerinin dağılımı

	Ad	Adıl	Fiil	Tümce	Sıfat	Toplam
Hürriyet Bayrakları	22	2	6	-	8	38
Külâh	21	1	5	5	2	34
Üç Nasihat	20	-	10	9	-	39
Düşünme Zamanı	23	-	5	12	-	40
Mermer Tezgah	18	-	18	15	-	51
Diyet	3	-	1	4	-	8
Toplam	107	3	45	45	12	212

Eksiltinin oldukça sık kullanıldığı bölüm örnekte görüldüğü gibi karşılıklı konuşmalardır:

2. 66. Mıstık anlamadı:
2. 67. Ramazanda mıyız yahu?
2. 68. Hayır. (Ramazanda değiliz.)
2. 69. Üç aylarda mıyız?
2. 70. Hayır. (Üç aylarda değiliz.)
2. 71. Ey, bu ne orucu?
2. 72. Ben bütün yıl, bir gün (orucu) yer, bir gün (oruç) tutarım!
(‘Külâh’, 1978:99)

Diğer artgönderim bildirme yöntemlerinin öykülere göre dağılımını gösteren ve 10. Çizelgede sunulan sonuçlar ışığında, sözcüksel artgönderimde kişi veya objeyi belirtmek için aynı ad, ad öbeği veya benzer ya da üstanlamlı bir sözcüğün tümcelerde kullanıldığı görülmüştür.

- 3.266 Sılacıların hepsi Durmuş gibi on parasız evlerine döndüler.
- 3.267 Durmuş'un anası daha ziyade ihtiyarlamıştı.
- 3.268 *Zavallı kadın* üç senedir çektiği sefaleti anlattı:
- 3.269 Neye para kazanmadın, a, oğlum? diye darılacak oldu.
(‘Üç Nasihat’, 1978:121)

10. Çizelge Diğer artgönderimlerin dağılımı

		S	K	Ç	D	T
Hürriyet	2098	93	16	8	3	120
Bayrakları	1930	76	11	9	1	97
Külâh	2143	91	15	10	-	116
Üç Nasihat	2286	68	12	5	-	85
Düşünme Zamanı	1985	49	9	7	1	66
Mermer Tezgah	2100	62	7	4	3	76
Diyet	12542	439	70	43	8	560
Toplam						

* S: Sözcüksel K: Karşılaştırma Ç: Çağrışımsal D: Değiştirim
T: Toplam

Artgönderimin ikinci türü olan çağrışımsal artgönderime öykülerde oldukça az yer verildiği fark edilmiştir. Aşağıdaki örnek alıntıda öykünün kahramanı Mıstık'ın eve gittiğini öğrendikten sonra her evin bir kapısı olduğu gerçeğinden hareketle 'kapı' sözcüğü çağrışımsal artgönderim ögesi olarak yorumlanmıştır. Sayıları az olan bu artgönderimler genellikle betimlemelerde bulunmaktadır.

2.177 Beyaz eşeği bulup bulmadığını anlamak için değil, sırf kendisiyle konuşup malumat peyda etmek için ihtiyar cambazın evine gitti.

2.178 *Kapıyı* vurdu.

2.179 Karşısına çıkan Hacı Hüseyin:

2.180 Oğul, senin talihin varmış! diye bağırdı, bir beyaz eşek buldum.
(‘Külâh’, 1978:102)

Karşılaştırma yaparken kullanılan artgönderim sözcükleri de öykülerde az geçmektedir. Bazen *o kadar* ve *bu kadar*, bazen de *daha ziyade* sözcükleri ile oluşturulmuş kıyaslama tümceleri olduğu gözlenmiştir. İki kez *aynı* ve *benzer* sözcükleri karşılaştırma amacıyla kullanılmıştır. Aşağıda *aynı* sözcüğünün geçtiği bir bağlam örnek olarak verilmektedir:

5.35 Sokağa çıkar çıkmaz, gece zerzevatçı, sütçü beygirlerinin bozuk kaldırımda bıraktığı şeyleri cıvıldaşarak yiyen serçelere gözü kaçtı.

5.36 Durmadı, «Birinin ettiği halt ötekine nimet...» dedi.

5.37 Kendi istemediği halde müstakil zihni bu münasebetsiz hadiseden bir ders çıkarmağa çalıştı, istemeye istemeye arılarla insanları hatırladı.

5.38 «Vakıa» *aynı* idi.

5.39 Yalnız karşılaştırdıklarının hacimlerinde değişiklik vardı.
(‘Mermer Tezgah’, 1978:143)

Bütüncü çözümlerinde sadece sekiz tane değiştirim örneğine rastlanmıştır. Bunlardan biri aşağıda sunulmuştur. Örnekte görüldüğü üzere *hayır* sözcüğü değiştirim olarak ‘aldanmamıştı’ anlamında tümcede kullanılmaktadır:

5.83 Elinde keser, çalışıyordu; fakat beyaz mermerden büyük, narin bir tezgâhın önünde.

5.84 Cabi Efendi: «Aldanmayayım» diye gözlerini oğuşturdu.

5.85 Dikkatle baktı.

5.86 *Hayır*, tezgâh mermerdendi.

5.87 «Acaba beyaza boyanmış kalastan mı» şüphesi tekrar zihnini bulandırdı.

5.88 Baktı, baktı.

(‘Mermer Tezgah’, 1978:144-145)

7. Sonuç

Bütüncü çözümlerini sonucunda metinde bağlaşıklık sağlamak amacıyla kullanılan artgönderimlerin Ömer Seyfettin öykülerinde daha çok kişi bildiren artgönderim öğelerinde ve ağırlıklı olarak da eşgönderim bildiren boş artgönderim öğelerinde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu arada işaretleyicilerden yakınlığı vurgulayan bu, bunu, bu ve ad veya ad öbeği bileşimlerinin daha çok tercih edildiği belirlenirken, öykülerde artgönderim bildirmede karşılaştırmalı artgönderime, çağrışımsal artgönderime ve değiştirmeye çok fazla yer verilmediği gözlenmiştir.

Bağlaşıklık, dil öğretiminde üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Bu konu tartışılırken yukarıda yapıldığı gibi metin üzerinde artgönderim bildiren öğeler incelenip farklı artgönderim türlerine dikkat çekilerek öğrencilerin konuya duyarlılığı artırılabilir. Yazma öğretiminde öğrencilerin ürettikleri yazın metninde bağlaşıklık sağlamak için artgönderim türlerini kullanabilecekleri belirtilerek metinde çok daha renkli anlatımlara ulaşılacağı vurgulanabilir. Ayrıca, öğrencilerin bağlaşıklık sağlayan yapıları tanımaları ve bunları metin üzerinde gözlemlemeleri okuma yetilerinin gelişmesine, böylece okuduklarını daha iyi özümsemelerine yardımcı olabilir.

KAYNAKLAR:

- APOTHÉLOZ, D. ve REICHLER-BÉGUELIN, M. J. (1999). Interpretations and Functions of Demonstrative NPs in Indirect Anaphora. *Journal of Pragmatics*, 31/3. Sayfa: 363-397.
- CHAROLLES, M. (1999). Associative Anaphora and its Interpretation. *Journal of Pragmatics*, 31/3. Sayfa: 311-326.
- FIENGO, R. ve LASNIK H. (1989). The Logical Structure of Reciprocal Sentences. *Essays on Anaphora*, Yayına hazırlayan Howard LASNIK, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- GARNHAM, A. (1985). *Psycholinguistic: Central Topics*. Routledge.
- HALLIDAY, M.A.K ve HASAN, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman Group Limited.
- KIBRIK, A. A. (1996). Anaphora in Russian Narrative Prose: A Cognitive Calculative Account. *Studies in Anaphora*. Yayına hazırlayan Barbara FOX. John Benjamins Publishing Company.
- KLEIBER, G. (1999). Associative anaphora and Part-whole Relationship: The Condition of Alienation and the Principle of Ontological Congruence. *Journal of Pragmatics*, 31/3. Sayfa: 339-362.
- KLEIN-ANDREU, F. (1996). Anaphora, Deixis, and the Evolution of Latin *Ille*. *Studies in Anaphora*. Yayına hazırlayan Barbara FOX. John Benjamins Publishing Company.
- KRAHMER, E. (1998). *Presuppositions and Anaphora*. New York, Stanford: Cambridge University Press.
- KOCAMAN, A. ve OSAM, N. (2000). *Uygulamalı Dilbilim-Yabancı Dil Öğretimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Hitit Basım Yayın Tic. Ltd. Şti.
- KÜLEBİ, O. (1990). Türkçe'de Eksilti Tümceleri. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1-2, Sayfa. 117-137.
- LANGACKER, W. R. (1996). Conceptual Grouping and Pronominal Anaphora. *Studies in Anaphora*. Yayına hazırlayan Barbara FOX. John Benjamins Publishing Company.

- LASNIK, H. (1989). Remarks on Coreference. *Essays on Anaphora*. Yayına hazırlayan Howard LASNIK, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- LASNIK, H. ve FIENGO, R. (1989). Complement Object Deletion. *Essays on Anaphora*. Yayına hazırlayan Howard LASNIK. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- LASNIK, H. (1989). On Two Recent Treatments of Disjoint Reference. *Essays on Anaphora*. Yayına hazırlayan Howard LASNIK, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- LASNIK, H. (1989). *Essays on Anaphora*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- LICHTENBERK, F. (1996). Patterns of Anaphora in To'aba'ita Narrative Discourse. *Studies in Anaphora*. Yayına hazırlayan Barbara FOX. John Benjamins Publishing Company.
- MIÉVILLE, D. (1999). Associative Anaphora: An Attempt at Formalization. *Journal of Pragmatics*, 31/3. Sayfa: 327-337.
- NICOL, J. L. ve SWINNEY, D. A. (2002). The Psycholinguistics of Anaphora. *Anaphora*. Yayına hazırlayan Andrew BARSS. University of Arizona
- OKTAR, L. ve YAĞCIOĞLU, S. (1997). Türkçede Söylem Yapısı ve Artgönderim. *VIII. Uluslararası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri*. Ankara , ss:331-345.
- ONURSAL, İ. (2003). Türkçe Metinlerde Bağdaşıklık ve Tutarlılık. *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*. Yayına hazırlayanlar: Ayşe Kıran, Ece Korkur, Suna Ağıldere, İstanbul: Multilingual Yayınları, Dilbilim Dizisi.
- ÖZKAN, B. (2004). Metindilbilimi, Metindilbilimsel Bağdaşıklık ve Haldun Taner'in 'Onikiye Bir Var' Adlı Öyküsünde Metindilbilimsel Bağdaşıklık Görünümleri. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13/1, 167-182.
- SEYFETTİN, Ö. (1978). *Bomba*. Dilek Yayınevi.
- SLATER, H. (2001). The Grammar of the Attitudes. *Reference and Anaphoric Relations*. Yayına hazırlayanlar: Klaus Von HEUSINGER ve Urs EGLI. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- TÜRKKAN, B. ve YAĞCIOĞLU, S. (2006). Türkçe Bilimsel Metinlerde Gönderimsel Bağdaşıklık ve Köprü Gönderimi: Merkezleme Kuramı

Çerçevesinde bir Yaklaşım. *Dilbilim Araştırmaları*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

VAN ROOY, R. (2001). Anaphoric Relations Across Attitude Contexts. *Reference and Anaphoric Relations*. Yayına hazırlayan Klaus Von HEUSINGER ve Urs EGLI. Kluwer Academic Publishers. Dordrecht. Boston. London.

VARDAR, B. (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

YULE, G. (1996). *Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.